

*Magdalena Pietrzak**

RECENZJA I FELIETON NA TLE PRZEMIAN PRASY POLSKIEJ. KILKA UWAG Z EWOLUCJI GATUNKU

THE REVIEW AND THE FEUILLETON IN THE CONTEXT
OF CHANGES IN POLISH JOURNALISM.
ON THE EVOLUTION OF THE GENRE

Abstract

In tandem with changes in the Polish press, journalistic genres evolved. In fact, analyzing the development of the review and the feuilleton, it is possible to observe certain regularities. On the one hand, certain most distinctive features of journalistic genres were reinforced. On the other hand, new forms, which stretched the boundaries of these genres, emerged.

Keywords: column, review, Polish Journalism genre

Słowa kluczowe: felieton, recenzja, prasa polska, gatunek

Niniejszy artykuł nie rości sobie prawa do wyczerpującego omówienia zagadnień sygnowanych tytułem. Ma bardziej charakter przyczynkarski. Chodzi bowiem o zauważenie pewnych zjawisk, w naszym przypadku – zależności między gatunkiem prasowym, a miejscem jego publikacji. Na potrzeby niniejszego opracowania, pod uwagę zostaną wzięte tytuły prasowe ukazujące się głównie w prasie warszawskiej¹. Zaznaczmy przy tym, że będzie to spojrzenie genologa lingwisty, a nie prasoznawcy. Choć już na wstępie należy podkreślić, że w odniesieniu do gatunków prasowych ujęcia genologiczne i prasoznawcze wzajemnie się dopełniają.

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Historii Języka Polskiego, ul. Pomorska 171/173 90-236 Łódź; e-mail: magdalena.pietrzak.mp@gmail.com

¹ Zwłaszcza gdy przedmiotem opisu będzie początkowa faza rozwoju obu gatunków. Także inne moje publikacje (przywoływane w dalszej części) dotyczą prasy w zaborze rosyjskim, stąd formułując ogólne stwierdzenia, odwołuję się do wcześniejszych szczegółowych analiz.

Naturalny bowiem kontekst komunikacyjno-kulturowy wypowiedzi prasowej stanowi medium prasowe. Przyjmując za Stanisławem Gajdą [Gajda, 2002, s. 255], że gatunek to „kulturowo i historycznie ukształtowany oraz ujęty w społeczne konwencje sposób językowego komunikowania się”, warto skierować uwagę na wpływ czynników ekstralingwistycznych (kontekstu socjokulturowego) zarówno na kształt wzorca gatunkowego, jak i pola gatunkowego wypowiedzi². Wybór dwóch form prasowych – recenzji i felietonu – nie jest oczywiście przypadkowy. To nie tylko jedne z najstarszych gatunków prasowych, ale także gatunki, które łączy wspólna i dość skomplikowana historycznie zależność. W prasie XIX-wiecznej recenzja i felieton nierzadko umieszczane były pod tak zwaną kreską, czyli w dolnej części gazety. Zanim wykształcił się felieton właściwy, który w lekki i humorystyczny sposób ujmował bieżące wydarzenia, felietonem nazywano każdą wypowiedź „pod kreską”, komentującą życie kulturalne miasta. Tak więc w rubryce felietonowej zamieszczane były recenzje, sprawozdania z wydarzeń kulturalnych czy teksty powiadamiające o nowościach wydawniczych [zob. Pietrzak, 2009, 2013; Zaśko-Zielińska, 1999, 2002].

Zanim prześledzimy związki recenzji i felietonu z prasą polską, należy uściślić rozumienie obu pojęć. Zdefiniowanie recenzji z reguły nie przysparza większych kłopotów. Za wykładniki gatunkowe uznaje się występowanie w tekście trzech głównych segmentów: informacyjnego, streszczającego i oceniającego. Przy czym najważniejszy zdaje się element oceniający. Także Juliusz Wiktor Gomulicki, badając początki recenzji literackiej w polskim czasopiśmiennictwie, stwierdził jednoznacznie, że omówienia łączące w sobie zarówno elementy sprawozdania, jak i oceny zasługują, by nazwać je recenzjami [por. 1959, s. 1475–1476]. Nie było zatem większych problemów z ustaleniem czasu i miejsca publikacji pierwszych polskich recenzji. Za ojca recenzji uznaje się Wawrzyńca Mitzlera de Kolof, który w wydawanych przez siebie czasopismach stworzył osobną i stałą rubrykę nowości naukowych i literackich³. Trudności mnożą się za to przy próbie zdefiniowania felietonu i ustalenia jego początków w rodzimej prasie. Sama nazwa ma proveniencję francuską i początkowo odnosiła się do złożonego na czworo

² Pojęcia wzorca gatunkowego i jego realizacji – wzorca alternacyjnego i adaptacyjnego – używam z znaczeniu, jakie nadała im Maria Wojtak [zob. m.in. Wojtak, 2004, 2008]. Za lubelską badaczką przyjmuję także wielopłaszczyznowość organizacji wzorca kanonicznego, uwzględniającą aspekty: strukturalny, pragmatyczny, stylistyczny i poznawczy [Wojtak, 2004, s. 16–17].

³ Choć należy zauważyć, że pierwsze recenzje pisane były w języku francuskim, niemieckim bądź po łacinie i ukazywały się w warszawskich czasopismach „uczonych” w 2. poł. XVIII w. Autorem pierwszej recenzji napisanej w języku polskim był Mitzler de Kolof [zob. Gomulicki, 1959, s. 1475].

arkusza publikowanego jako dodatek specjalny do gazety⁴. Wkrótce został on włączony w obręb gazety i jako tzw. odcinek zajął jej dolną część. W odcinku, o czym pisałam, zamieszczane były wszelkie treści związane z wydarzeniami kulturalnymi miasta. Ponadto, mieściła się tu popularna, zyskująca grono stałych czytelników, powieść w odcinkach, nazywana powieścią felietonową. Świadomość gatunkowa felietonu jako wypowiedzi o określonych wyznacznikach zaczęła kształtować się od połowy XIX w. [zob. Pietrzak 2007, 2009]. To wówczas pojawiły się pierwsze wypowiedzi o charakterze normatywnym, jak i próby zdefiniowania felietonu jako gatunku. Felietonem właściwym (w odróżnieniu od felietonu rubryki i powieści felietonowej) nazywano wypowiedź, która w subiektywny, humorystyczny, niekiedy ironiczny sposób komentowała bieżące wydarzenia. Subiektywizm, swoboda stylistyczna, sugestywność wypowiedzi osiągnana różnorodnymi środkami – pozostają głównymi wyznacznikami felietonu jako gatunku.

Jak zatem przeobrażała się prasa polska, a wraz z nią interesujące nas gatunki? Prasa periodyczna w swoich początkach, poczynając od „Merkurjusza Polskiego” i tak zwanych „pism uczonych”, pełniła przede wszystkim funkcje informacyjne i edukacyjne. Artykuły przeznaczone były głównie dla uczonych i specjalistów o wysokich kwalifikacjach. Od połowy XVIII wieku zaczęły pojawiać się pierwsze czasopisma reprezentujące typ „prasy obyczajowej”, pisane były językiem bardziej przystępnym i poruszały tematy mogące zainteresować przeciętnego czytelnika [zob. Giełżyński, 1962, s. 25]. W prasie warszawskiej najważniejszym tytułem był wychodzący w Warszawie „Monitor”. Wzorując się na angielskim „Spectatorze”, wprowadził nowe formy wypowiedzi jak artykuł pochwalny, relacje z podróży, satyryczne obrazki obyczajowo-społeczne pisane w stylu nowin gazeciarskich⁵. To artykuły jezuita Franciszka Bohomolca, pisane lekkim, żartobliwym stylem uznaje się za pierwsze polskie felietony, choć sama nazwa gatunkowa pojawiła się znacznie później. Utrata niepodległości negatywnie odbiła się na stanie prasy. Nadal nie było prasy codziennej, choć „Gazeta Warszawska” czy też „Gazeta Korespondenta” miały charakter dzienników, to jednak ukazywały się dwa razy w tygodniu – we wtorki i soboty, bo, jak zauważa Giełżyński w swojej monografii prasy warszawskiej:

było [to] uzależnione od przychodzenia do Warszawy w dni poprzednie poczty z zagranicy, przywożącej nowe pisma zachodnioeuropejskie – prawie jedyne wówczas źródło

⁴ O europejskich i polskich początkach felietonu pisali m.in. J.J. Lipski [1973], P. Stasiński [1982], J. Bachórz [2005], M. Bondkowska [2005], M. Pietrzak [2009, 2012, 2013].

⁵ Więcej na temat historii „Monitora”, zawartości czasopisma, jego redaktorów i realizowanych celach we Wstępie autorstwa E. Aleksandrowskiej [1976].

informacyjne ze świata. Pisma te zawierały opracowany już materiał dziennikarski, który trzeba było tylko przetłumaczyć, streścić lub przerobić stosownie do potrzeb i zainteresowań czytelnika polskiego [Giełżyński, 1962, s. 93].

Okres niewoli nałożył na czasopisma nowe obowiązki. Choć obowiązywała cenzura, to jednak udało się dziennikarzom krzewić uczucia narodowe, między innymi przez recenzje teatralne. W okresie Księstwa Warszawskiego jednym z zadań krytyki teatralnej było szerzenie przez teatr poprawności mowy polskiej oraz podniesienie poziomu przedstawień. Recenzenci teatralni byli bardziej wymagający wobec gry aktorów, dochodziło nawet do polemik między krytykami i aktorami, a czasami także dyrekcją, zob. [Giełżyński, 1962, s. 98–99]. Recenzje zarówno teatralne, jak i literackie pisane były wówczas przez specjalistów, znawców tematyki, literatów i ludzi teatru – Franciszka K. Dmochowskiego, Wojciecha Bogusławskiego, Gerarda Maurycego Witowskiego. Najważniejszym celem recenzji ukazujących się głównie w czasopismach specjalistycznych, poświęconych nauce, w tym literaturze, było kształtowanie gustów literackich czytelników oraz popularyzowanie wartościowych dzieł twórców znanych i pisarzy debiutujących. Recenzje przyjmowały formę obszernych monotematycznych wypowiedzi, z rozbudowanym segmentem sprawozdawczym i krytycznym.

W końcu drugiej dekady XIX w. nastąpiło znaczne ożywienie warszawskiego rynku prasowego, co w istotny sposób wpłynęło na zawartość prasy, jak i formy wypowiedzi w niej zamieszczane. Tym, który wskazał nowe drogi rozwoju prasy warszawskiej, był Bruno Kiciński⁶. Jednocześnie był założycielem pierwszego w Polsce koncernu prasowego. To właśnie on, intuicyjnie wyczuwając potrzeby mieszkańców odradzającej się od 1815 r. Warszawy, zainicjował nowy typ dziennika informacyjnego – gazety dostępnej dla każdego niemalże mieszkańca miasta. Tak powstał „Kurier Warszawski”. Celem dziennika było:

[...] nie mięszać nigdy nauki, nie udzielać nigdzie zdania swego, [...] umieszczać jak najwięcej nowości, opisywać zdarzenia prosto i bez żadnego postrzeżenia [Prospekt do nowego pisma periodycznego pod tytułem „Kurier Warszawski”, 1820].

I rzeczywiście, najważniejszą rubrykę stanowiły doniesienia z Warszawy, dotyczące zarówno wydarzeń codziennych (wprowadzono stałą rubrykę *Przyjechali do Warszawy, Wyjechali*), jak i informacji o nowościach wydawniczych, bieżącym repertuarze Teatru Narodowego, oczywiście nie mogło zabraknąć wiadomości z zagranicy. I chociaż „Kurier” nie publikował recenzji, to cenne były doniesienia o nowościach wydawniczych, które zawierały także i elementy oceny.

⁶ Więcej na temat B. Kicińskiego i jego działalności dziennikarskiej w pracy Giełżyńskiego [1962, s. 118–173].

W ten sposób czytelnik nie musiał zaglądać do specjalistycznych czasopism, by uzyskać podstawową informację o nowej książce.

Kolejny ważny etap w historii polskiego dziennikarstwa wyznaczył Henryk Rzewuski. Wzorując się na prasie zagranicznej, unowocześnił i uatrakcyjnił założony przez siebie „Dziennik Warszawski”. Powiększony został format pisma, więcej miejsca poświęcono sprawom krajowym, w tym – dotąd zaniedbywanym – kwestiom z zakresu oświaty, kultury, komunikacji czy obyczajowości [zob. Giełżyński, 1962, s. 253–254]. Nowością prasową było utworzenie odcinka. Jak już wspomniałam, była to specjalna rubryka zamieszczona w dolnej części gazety, przeznaczona na publikowanie tekstów literackich, krytycznych – w tym recenzji. Wkrótce było to miejsce, w którym umieszczano subiektywny, przyjmujący najczęściej formę kroniki, opis wydarzeń mijającego tygodnia. W ten sposób zrodziła się kronika, czyli najpopularniejsza w 2. poł. XIX w. odmiana felietonu⁷. Kronikarzem, a zarazem jednym ze współpracowników „Dziennika” został publicysta i literat – Wacław Szymanowski; działem literackim (krótko zresztą) kierował znany krytyk literacki, profesor literatury powszechnej w Szkole Głównej – Fryderyk Henryk Lewestam [zob. Giełżyński, 1962, s. 255–260]. Ważny dla naszych rozważań jest fakt, że wraz z rozwojem prasy periodycznej, także specjalistycznej, a zwłaszcza codziennej, recenzja i felieton stały się niemal nieodłącznymi jej składnikami. Pojawienie się nowych form wypowiedzi w prasie polskiej w zasadniczy sposób przyczyniło się do wzrostu jej atrakcyjności, a co za tym idzie, poczytności i sprzedaży. W ciągu XIX w. recenzenci stanowili rozpoznawalną już grupę wśród dziennikarzy. Rozwinęła się i zróżnicowała sama recenzja – jako gatunek wypowiedzi prasowej przybierająca coraz to nowe formy, zależne od indywidualności samego krytyka. O tożsamości recenzji jako gatunku decydowała względna stabilność struktury, potwierdzona występowaniem w tekście trzech elementów (segmentów): informacyjnego, streszczającego i krytycznego. Modyfikacje prowadzące do powstania odmian (wzorców alternacyjnych i adaptacyjnych) recenzji dotyczyły: stopnia rozbudowania poszczególnych segmentów, liczby tekstów poddawanych ocenie oraz potencjału illokucyjnego wpisanego w wypowiedź, a przede wszystkim hierarchii poszczególnych celów. Za wzorec kanoniczny recenzji uznać można recenzję-studium, która przynosiła pełną, wieloaspektową ocenę dzieła; była to wypowiedź na pograniczu stylu publicystycznego i naukowego. Do wzorców alternacyjnych zaliczyć należy recenzję-wiadomość oraz recenzję felietonową. Z kolei typ adaptacyjny reprezentowały recenzje w formie przeglądu oraz recenzje

⁷ Warto jednak nadmienić, że pierwsze kroniki zamieszczał na łamach „Monitora” F. Bohomolec.

wykorzystujące cechy portretu literackiego, czyli analizujące nie jeden, ale kilka utworów danego pisarza⁸.

Upowszechnienie recenzji jako formy wypowiedzi dziennikarskiej, a także pisanie tekstów dla nie zawsze wyrobionych gustów czytelniczych, znalazło swoje odbicie w jakości recenzji, która, zdaniem J.W. Gomulickiego, pomijała

to wszystko, co można by nazwać najistotniejszą „literackością” omawianych dzieł piśmiennictwa, ograniczając się najczęściej do analizy i oceny wartości ideowych, które musiały [...] odpowiadać pewnym z góry już ustalonym schematom [Gomulicki, 1959, s. 1483].

Warto podkreślić, że w recenzji zamieszczanej w codziennej prasie zaczęły pojawiać się elementy reklamy. Sprzedaż książek w znacznej mierze uzależniona była od odpowiedniej reklamy, a niemałą rolę odgrywała właściwa recenzja zamieszczona w poczytnym czasopiśmie.

Gdybyśmy chcieli określić funkcje, jakie pełniła recenzja w prasie dziewiętnastowiecznej, to na pierwszym miejscu należałoby wymienić funkcję edukacyjną (celem recenzji było kształcenie gustów czytelniczych). Następną w kolejności byłaby funkcja informacyjna (powiadamianie o nowościach wydawniczych, ich krytyczna ocena). Jako trzecią można wskazać funkcję nakłaniającą, zachęcającą czytelnika do nabycia recenzowanego dzieła. Autorami recenzji byli krytycy, specjaliści z danej dziedziny, a nierzadko sami pisarze.

Rozwój prasy w 2. poł. XIX w. korzystnie wpłynął na kształt felietonu. Przede wszystkim redaktorzy zabiegali o dobrych i rozpoznawalnych felietonistów. Nie tylko felietonista, ale i tytuł rubryki felietonowej kojarzony był z tytułem gazety czy czasopisma (np. *Kronika tygodniowa* w „Kurierze Warszawskim” pisana przez Bolesława Prusa czy słynne *Echa warszawskie* z „Przeglądu Tygodniowego” autorstwa m.in. Aleksandra Świętochowskiego). Popularność felietonu, jako formy wypowiedzi dziennikarskiej, przyczyniła się do zainicjowania dyskusji na temat rozumienia gatunku oraz jego funkcji [zob. Pietrzak, 2007]. Felieton doby pozytywizmu miał realizować nie tylko cele ludyczne, żartobliwie komentując bieżące wydarzenia, ale także edukować, informować o nowościach i wynalazkach, uwrażliwiać na potrzeby społeczeństwa. Za B. Prusem zmianę tę można określić mianem „pozytywnienia prasy periodycznej” [zob. Pietrzak, 2011]. Wraz z potrzebami społecznymi zaczynały pojawiać się w felietonie nowe tematy, związane między innymi z edukacją kobiet, stanem wsi, kwestiami żydowskimi

⁸ Odwołuję się w tym miejscu do niepublikowanego jeszcze swojego artykułu, pt. *Oblicza recenzji 2. połowy XIX w. na przykładzie twórczości publicystycznej Henryka Sienkiewicza*; [zob. też Gumkowski, 1994].

i wiele innych. W ten sposób felietonista nie tylko przedstawiał czytelnikowi własny punkt widzenia, ale zachęcał go do refleksji, a nawet do konkretnych działań.

Rozwój w XIX w. prasy wysokonakładowej, przeznaczonej do szerokiego grona odbiorców, spopularyzował felieton jako formę wypowiedzi prasowej. Różnorodność stosowanych w XIX w. struktur kompozycyjnych sprawiła, że już w tym czasie wyodrębniły się podstawowe odmiany felietonu: dyskursywnego, udratyzowanego, fabularnego i asocjacyjnego [zob. Wojtak, 2004, s. 236].

Zatem w XX wiek recenzja, jak i felieton wchodziły jako gatunki dziennikarskie o ustalonych i rozpoznawalnych przez czytelników cechach gatunkowych. Felieton w ciągu XX w. pozostaje wypowiedzią sankcjonującą autorski subiektywizm oraz swobodę stylistyczną i kompozycyjną. Istotną zmianą, jakiej uległ gatunek, a właściwie jego odmiana kronikarska, było ograniczenie liczby poruszanych tematów do jednego. Fakt ten wpłynął na strukturę wypowiedzi – uspołnił przestrzeń tekstową. Ponadto pojawił się tytuł. Wcześniej był to nagłówek przyjmujący postać spisu treści⁹. Także cechy konstytutywne wzorca recenzji zasadniczo nie zmieniły się od dwóch wieków. Recenzja zawiera elementy informacyjne – z reguły umieszczone w części inicjalnej tekstu, segment streszczający, przedstawiający główny wątek, temat utworu/dzieła oraz elementy wartościujące [zob. Zośko-Zielińska, 1999, 2002; Krauz, 2004]. Jednak obok recenzji właściwych i felietonów właściwych, realizujących wzorzec kanoniczny gatunku, pojawiają się w prasie wypowiedzi szeroko rozumianego pogranicza gatunkowego. Jeśli chodzi o recenzję, to popularne stają się teksty krótsze, grupowane w bloki tematyczne, nierzadko anonimowe, zawierające intuicyjne sądy lub ograniczone tylko do streszczenia zawartości, których głównym celem jest zainteresowanie odbiorcy faktem kulturowym. Są to recenzje-streszczenia, recenzje-opinie czy recenzje-reklamy.

Jakie zatem przeobrażenia prasy w XX w. mogły mieć wpływ na kształt obu gatunków?

W ciągu XX w. prasie wyrosła istotna konkurencja na rynku medialnym, zwłaszcza w postaci telewizji, a ostatnio Internetu. Z jednej strony rozpowszechnia się zapis cyfrowy, a z drugiej następuje spadek zainteresowania nowych pokoleń słowem pisanym i informacją¹⁰. Pojawiają się nawet głosy o śmierci prasy. Tytuły prasowe, chcąc konkurować z mediami elektronicznymi, uatrakcyjniają swój

⁹ Kwestie związane z ewolucją felietonu jako gatunku wypowiedzi prasowej poruszałam w innym artykule [zob. Pietrzak, 2012].

¹⁰ Więcej o przemianach prasy, perspektywach jej rozwoju w publikacjach m.in. M. Kity [2013, s. 204–207 i wskazana tam bibliografia], M. Wojtak [2006, 2013], K. Wolnego-Zmorzyńskiego, A. Kaliszewskiego, W. Furmana [2006].

przekaz, wprowadzając fotografię, kolor, infografikę. A jednocześnie skracają rozmiar tekstu (zwłaszcza w prasie niespecjalistycznej, w dziennikach). Szczególnego znaczenia nabierają: miejsce publikacji, oprawa tekstu, opatrzenie tekstu fotografią autora (częste w przypadku felietonu), graficzne wyróżnienia tekstu lub jego fragmentów. Niemalże obligatoryjnym dodatkiem do recenzji staje się zdjęcie okładki książki, scena z filmu, czasem zdjęcie autora. Ocena opiniowanego dzieła (publikacji, płyty, książki, filmu itp.), nawet w tych opiniotwórczych czasopismach, nierzadko przyjmuje formę graficzną, np. w postaci przyznanych gwiazdek czy zamalowanych kółek/kwadratów, opatrzonych stosownymi wskazówkami typu: *omijaj*, *trzymaj poziom*, *pozycja obowiązkowa*, *rewelacja*¹¹. Próżno natomiast szukać jednoznacznej oceny wartości dzieła w samym tekście, a przecież ocena to warunek *sine qua non* recenzji. Nic więc dziwnego, że o tożsamości gatunków prasowych decydują nie tyle wyznaczniki wewnątrz-, ile zewnątrztekstowe. Niekiedy jedynym kryterium pozwalającym właściwie przyporządkować tekst do formy gatunkowej jest nazwa gatunkowa widniejąca w spisie treści czy w obudowie tekstu¹². Redakcje prasowe, konkurując z mediami elektronicznymi, zapraszają do współpracy osoby znane czy rozpoznawalne medialnie. Jest to sposób przyciągnięcia nowych czytelników. W ten sposób felietonistami stają się osoby publiczne, przedstawiciele popkultury czy politycy, np. Magda Gessler pisująca do „Newsweeka”, Kuba Wojewódzki – do „Polityki”, Anna Mucha – do „Playboya” i „Gagi”, Janusz Korwin-Mikke – do „Super Expressu” i „Angory”, a także wielu innych. Obecnie każdy może być felietonistą, byle jego nazwisko było rozpoznawalne. Nic więc dziwnego, że spada poziom artystyczny tej niezwykle wymagającej formy wypowiedzi¹³. Felietony stają się upublicznonymi opiniami znanych osób. Niestety, brak świadomości gatunkowej zauważa się także wśród zawodowych dziennikarzy. We wprowadzeniu do rozdziału poświęconego gatunkom prasowym Zbigniew Bauer wyraził następujące przypuszczenie:

¹¹ Skala ocen przyznawana recenzowanym pozycjom w miesięczniku „Pani”.

¹² Ciekawie są w tym względzie spostrzeżenia M. Wojtak, piszącej o przeobrażeniach gatunków prasowych: „Dominuje tendencja do zaskakiwania (czytelników i konkurencji), zmiany kształtu lub funkcji odpowiednich fragmentów gazety, płynność stosowanych zasad, ciągle burzenie lub co najmniej zmienianie czytelniczych przyzwyczajęń. Wartościami podstawowymi stają się ruch, zmiana, niespodzianka, niedookreśloność gatunkowa wypowiedzi lub, przeciwnie (!), dookreślenie arbitralne, które obecnie stasuje «Gazeta Wyborcza», opatrując wybrane teksty publicystyczne nazwami gatunkowymi, by w ten sposób sterować odbiorem”. [Wojtak, 2006, s. 179].

¹³ Choć z drugiej strony, co warto podkreślić, mamy liczne przykłady twórczego traktowania zasad poetyki felietonu, zob. Wojtak [2009, 2013].

Niejeden doświadczony dziennikarz, słysząc lub czytając rozważania o gatunkach prasowych, machnie lekceważąco ręką: ktoś znowu chce go zanudzać teorią, podczas gdy dziennikarstwo to praktyka, praktyka i jeszcze raz praktyka. Jeśli więc teoretycy chcą – niech mówią o gatunkach, ale i tak nie na wiele się to przyda w codziennej, redakcyjnej mitrzędze. [Bauer, 2008, s. 255]

Zatem teoretykom – prasoznawcom, medioznawcom, a w końcu językoznawcom pozostaje opisywać efekty dziennikarskiej praktyki.

Z tego pobieżnego rysu historycznego prasy polskiej można wyciągnąć wniosek, że jednym z istotniejszych czynników stymulujących przemiany gatunków prasowych była postępująca demokratyzacja prasy. Chęć dotarcia do jak najszerszego grona czytelników wymusiła na redakcjach warszawskich pism początku XIX w. uatrakcyjnienie materiału dziennikarskiego – tematyka została poszerzona o treści bliskie mieszkańcom miast (o czym świadczy pojawienie się odcinka, a później kroniki felietonowej). Demokratyzacja objęła język wypowiedzi prasowej. Stał się prostszy, bardziej przystępny. Dynamiczny rozwój prasy wysokonakładowej, wzrost konkurencyjności, walka o pozyskiwanie czytelników, to z kolei czynniki, które stymulowały rozwój prasy (głównie warszawskiej) od połowy XIX w. Tytuł prasowy stał się wówczas artykułem handlowym. Gazety zapełniane były nie tylko materiałem atrakcyjnym, ale robionym pod gust publiczności [por. Kmieciak, 1971, s. 18–19]. Ważny, by nie rzec decydujący, dla oblicza prasy jest przełom XX i XXI w.

Wraz z przeobrażeniami prasy, modernizują się gatunki prasowe. Na przykładzie recenzji i felietonu możemy obserwować pewną prawidłowość: z jednej strony utrwalają się (także w świadomości czytelników) te wyznaczniki, które decydują o tożsamości gatunku, a z drugiej powstają nowe odmiany (okazy – indywidualne realizacje wzorca, częste w felietonie), które uelastyczniają granice gatunku¹⁴. W ostatnich czasach, zwłaszcza w wypowiedziach publicystycznych, nasilają się tendencje innowacyjne, takie jak interakcyjny styl komunikacji czy wizualizacja przekazu [zob. Wojtak, 2006, s. 180]. Modele gatunkowe zanurzone są w dyskursie, a dyskurs medialny, jak zauważyła Maria Wojtak, „tworzy pryzmatycznie ułożoną, skomplikowaną siatkę strategii, celów i form komunikacji” [2013, s. 207].

¹⁴ Zob. analizy felietonów w artykule M. Wojtak o współczesnej publicystyce prasowej [2013, s. 214–219].

BIBLIOGRAFIA

- ALEKSANDROWSKA Elżbieta, 1976, Wstęp. „Monitor” 1765–1785. Rekonesans dziejów redakcji i ideologii, [w:] „Monitor” 1765–1785. Wybór, opracowała i wstępem poprzedziła Elżbieta Aleksandrowska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, s. III–CXLVI.
- BACHÓRZ Józef, 2005, Wstęp, [w:] B. Prus, Kroniki (wybór), t. I, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, s. V–VIII.
- BAUER Zbigniew, 2008, Gatunki dziennikarskie. Nowa edycja, [w:] Z. Bauer, E. Chudziński, red., Dziennikarstwo i świat mediów, Universitas, Kraków, s. 255–280.
- BONDKOWSKA Magdalena, 2005, Struktura językowa felietonu dekady 1968–1978, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- GAJDA Stanisław, 2001, Gatunkowe wzorce wypowiedzi, [w:] J. Bartmiński, red., Współczesny język polski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 255–268.
- GIEŁŻYŃSKI Witold, 1962, Prasa warszawska 1661–1914, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- GOMULICKI Juliusz W., 1959, Dwieście lat polskiej recenzji literackiej, „Nowe Książki”, 24, s. 1474–1489.
- GUMKOWSKI Marek, 1994, Krytyka literacka [hasło], [w:] J. Bachórz, A. Kowalczykowa, red., Słownik literatury polskiej XIX wieku, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, s. 448–458.
- KITA Małgorzata, 2013, Dyskurs prasowy, [w:] E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, red., Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej, Universitas, Kraków, s. 199–288.
- KMIECIK Zenon, 1971, Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- KRAUZ Maria, 2004, Recenzja – gatunek naukowy, krytycznoliteracki czy publicystyczny?, [w:] M. Ruszkowski, red., Wielojęzyczność w perspektywie stylistyki i poetyki, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- LIPSKI Jan Józef, 1973, Warszawscy „Pustelnicy” i „Bywalcy”, t. 1–2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- PIETRZAK Magdalena, 2007, Wyznaczniki gatunkowe felietonu w świetle wypowiedzi prasowych II poł. XIX wieku, [w:] D. Ostaszewska, red., Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 3, Gatunek a odmiany funkcjonalne, Wydawnictwo Gnome, Katowice, s. 130–136.

- PIETRZAK Magdalena, 2009, Odcinek, felieton, kronika – o tradycji gatunku felietonowego, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 65, s. 145–154.
- PIETRZAK Magdalena, 2011, „Pozytywnienie” felietonu w drugiej połowie XIX wieku, [w:] D. Ostaszewska, red., *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 4: *Gatunek a komunikacja społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 321–331.
- PIETRZAK Magdalena, 2012, Polski felieton dawniej i dziś. Kilka uwag z ewolucji gatunku, „Język a kultura”, 23, A. Burzyńska-Kamieniecka, red., *Akty i gatunki mowy w perspektywie kulturowej*, Wrocław, s. 97–104.
- PIETRZAK Magdalena, 2013, Wyznaczniki gatunkowe felietonu drugiej połowy XIX wieku (na przykładzie tekstów Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa i Aleksandra Świętochowskiego), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- STASIŃSKI Piotr, 1982, *Poetyka i pragmatyka felietonu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław.
- WOJTAK Maria, 2004, *Gatunki prasowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- WOJTAK Maria, 2006, „Piyknie hipkom”, czyli o przeobrażeniach gatunków prasowych, [w:] K. Ożóg, E. Oronowicz-Kida, red., *Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 179–190.
- WOJTAK Maria, 2009, Felietonista indywidualista, czyli o idiolekcie gatunkowo sprofilowanym, [w:] K. Maćkowiak, C. Piątkowski, red., *Język i styl twórcy w kręgu badań współczesnej humanistyki. Studia o języku i stylu artystycznym*, t. 5, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 321–332.
- WOJTAK Maria, 2008, *Analiza gatunków prasowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- WOJTAK Maria, 2013, Współczesnej publicystyki prasowej oblicza różne, „Poznańskie Studia Polonistyczne”. Seria Językoznawcza, 20 (40), z. 2, s. 205–220.
- WOLNY-ZMORZYŃSKI Kazimierz, KALISZEWSKI Andrzej, FURMAN Wojciech, 2006, *Gatunki dziennikarskie. Specyfika ich tworzenia i redagowania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- ZAŚKO-ZIELIŃSKA Monika, 1999, Recenzja i jej norma gatunkowa, „Poradnik Językowy”, 8–9, s. 96–107.
- ZAŚKO-ZIELIŃSKA Monika, 2002, *Przez okno świadomości. Gatunki mowy w świadomości użytkowników języka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Magdalena Pietrzak

RECENZJA I FELIETON NA TLE PRZEMIAN PRASY POLSKIEJ.
KILKA UWAG Z EWOLUCJI GATUNKU

Streszczenie

Celem artykułu jest pokazanie zależności między gatunkiem prasowym, a miejscem jego publikacji. Recenzja i felieton to jedne z najstarszych gatunków, których początki sięgają połowy XVIII wieku. Jednym z istotniejszych, jak się okazało, czynników stymulującym przemiany wypowiedzi prasowych była postępująca demokratyzacja prasy, czyli chęć dotarcia do jak najszerszego grona czytelników. Wraz z przeobrażeniami prasy, modernizowały się gatunki. Na przykładzie recenzji i felietonu możemy obserwować pewną prawidłowość: z jednej strony utrwalały się te wyznaczniki, które decydowały o tożsamości gatunku, a z drugiej powstawały nowe odmiany, które uelastyczniały granice gatunku.

THE REVIEW AND THE FEUILLETON IN THE CONTEXT
OF CHANGES IN POLISH JOURNALISM.
ON THE EVOLUTION OF THE GENRE

Summary

The article investigates the relationship between a journalistic genre and its place of publication. The review and the feuilleton are one of the oldest genres, which date back to the mid-18th century. As it has turned out, the most important factor that stimulated changes in press writings was the developing democratization of journalism, which was closely connected with a desire to reach a wide circle of readers. In tandem with these transformations, journalistic genres evolved. In fact, analyzing the development of the review and the feuilleton, it is possible to observe certain regularities. On the one hand, certain most distinctive features of journalistic genres were reinforced. On the other hand, new forms, which stretched the boundaries of these genres, emerged.